

gondolunk: „Volt egy szent szándékunk: gyönyörűket írni.” Benedek Elek mesemondónak született, szeme a szépet szerette, s nem az ő hibája, hogy nem csak azt láthatta. De az ő érdeme, egyik legnagyobb érdeme: vállalta a harcot, ha nem is arra született.

Az *Édes anyaföldem!* emlékezés, meghitt, őszinte hangú beszélgetés a rég elmúlt ifjúságról, régi küzdelmekről. S a könyv emlékező, mesélő hangjával nagyszerű összhangban van az előszó visszaemlékezve értékelő hangja. Benedek Marcell nem tö-

rekszik hideg tárgyilagosságra, de hiszen ezt senki sem várta. Az egyéni emlékekkel átszótt bevezető azonban mégis objektív értékelést ad Benedek Elekről.

Azt hisszük, helyesen választott a kiadó Benedek Elek művei közül, amikor a kettős évfordulót ezzel a könyvvel ünnepelte. Hiszen a kötet utolsó, elragadtatott hangú mondata az író életének mottója lehetne: „Tied a szívem, tied a lelkem, tied mindenem, édes anyaföldem!”

Rajnavölgyi Géza

TOLNAI LAJOS VÁLOGATOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Gergely Gergely, Szépirodalmi Könyvkiadó 1958. Magyar Klasszikusok.

1.

Ha nem volna annyira nyers és kirívó, ezt az ismertetést legszívesebben egy vastagbetűs sajnossal kezdeném. Mert bizony, ha őszinték és határozottak akarunk lenni, mindjárt az elején meg kell mondani: sajnós, Tolnai Lajos nem volt nagy író, de még csak irodalmunk első vonalába sem sorolhatjuk. És itt ez a *sajnos* nemcsak egyszerű rangsoroló irodalomtörténeti megállapítás, hanem valami fájdalmasabb érzést is takar, amely — megvallom — végig kísért Tolnai válogatott műveinek olvasásakor, és bennem van most is e sorok írásakor.

Tolnai helye irodalmunk fejlődésében, munkásságának értékelése ma már — legálábbis a legfőbb kérdésekben — nyugvópontra jutott. 1902-ben Ady, mint az ország legelső íróemberét gyászolta, és alig negyven évvel később Móricz Zsigmond újból fölfedezte Tolnaiban a legnagyobb magyar regényíró elmét. A hivatalos irodalmi körök ezzel szemben jóformán írószámba se vették. A fiatal nagyváradi újságíró lelkes szavai visszhangtalanul maradtak, Tolnai elismertetését semmivel sem vitte előbbre. Móricz „zászlóhajtása” már nagyobb szélet kavart, de csak egy bizonyos körben, a népiesek írói és teoretikusai között. És az olvasók? Ma már nehéz Tolnai korabeli olvasóinak számát még csak hozzávetőlegesen is fölmérni, de az bizonyos, hogy sohasem tudott maga körül jelentékenyebb gárdát teremteni, halála után pedig egyszerűen elfelejtették, műveit alig-alig olvasták, legfeljebb a *Kelet Népe* előfizetői — Móricz átírásában.

A felszabadulás után ismét megkísérelték föltámasztani, és különösen halálának ötvenedik évfordulója körül jelentek meg róla kisebb-nagyobb értékelő tanulmányok. Néhány regényét kiadták, még az Olcsó Könyvtárban is, olvasói szempontból nem nagy sikerrel. Tolnai Lajos, mondjuk meg ridegen, továbbra is csak „*irodalomtörténet*” maradt.

Ismétlem, írói helye, értéke körül ma már elcsönnesedtek a viták, és bármennyire is növekedjék a könyvet vásárlók és olvasók tábora, Tolnai népszerűségében már alig várható kedvezőbb fordulat.

És mégis, Tolnai körül mindig marad valami izgató, valami érdekes, igaz, elsősorban a szakemberek számára. Hogy fejzethetnének ezt ki? Talán úgy, ha azt mondanánk: a XIX. század magyar regényirodalmának volt egy nagy, szinte európai színvonalal mérhető lehetősége Tolnaiban, és ez a lehetőség — sajnós — még csak megközelítően sem valósult meg. Gyakran mondjuk a múlt századi nagy íróinkról — kimagasló művészi értékeiket hangsúlyozva —, hogy társadalmunk fejlődésének ezt vagy azt a vonását nem látták, vagy a kor leglényesebb kérdéseiről nem szóltak, vagy esetleg észrevették, de hibásan ábrázolták. Tolnai szeme — természetesen az ő látásának is megvoltak a határai — kétségtelenül a *legtöbbet* fogott föl a lényeges problémákból, és azokat végső mondanivalójában helyesen, valósan tükrözte írásaiban. És ebben rejtőzik Tolnai írói nagyságának lehetősége. Ezt érezte Ady, ez tette Móriczra is azt a rendkívüli, szinte revelációszerű hatást. Tolnai megmutatta a Bach-korszak és a kiegyezés

évtizedeinek a *másik oldalát*, s az idilli kép helyett egy sötét világot festett, amelynek föltárása a progresszív társadalmi erők érlelése szempontjából döntőbb, mint a felszínnek még oly kitűnően megstilizált, vagy éppenséggel szórakoztatóan olvasmányos ábrázolása.

Napjaink olvasója számára persze már nem jelenthet ilyen mértékű újdonságot Tolnai regényeinek szorosabban vett történelmi-társadalmi mondanivalója. Érthető. Az átlagos képzettségű, de még a kevésbé iskolázott olvasó is tud annyit a XIX. század második feléről, hogy nálunk a polgárosodás egészségtelenül, torz módon ment végbe, hogy a kiegyezés látszólagos nyugodt fejlődése mögött szenny és fürtelem kavargott, hogy egyesek gazdagodását százezrek nyomora kísérte, és a nagy történelmi heje-hujában nagystílusú kalandorok, kapitalista szélhámosok kerültek a felszínre, a tehetséggel és becsülettel érkezők pedig legtöbbször kapun kívül rekedtek. A Tolnai-festette kép tehát nem újdonság, de nem is hatásvesztett. A Jókain és Mikszáthon nevelkedett irodalomkedvelőket bizonyára még ma is megdöbbeníti, visszarettenti az a világ, amelyet Tolnai elibénk tár. Az olvasók hatalmas táborában szép számmal akadnak ma is olyanok, akik a tudományos vagy ismeretterjesztő könyvekben elfogadják az ún. magyar történelmi osztályok romlottságáról, büneiről szóló *tudományos* megállapításokat, de nehezen nyugszanak bele, hogy mindennek az irodalmi alkotásokban is tükröződnie kell. Tolnai irodalomtörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy a szabadságharc utáni Magyarország osztályviszonyairól adott tudós elemzést — legalábbis fő vonalaiban és tendenciájában — az író-szemtanú hitelességével igazolja.

2.

„Éles volt a szeme” — írta róla Ady. „Abszolút szociális látása van” — lelkesedik Móricz, és példaképül állítja: „Ha tanít, valósággal megtanít rá, hogy kell meglátni az életet, az életben a valóságot, a valóságban a magot. Arra tanít, hogy kell megírni a megírhatatlant. Nem ismerek jobb író példaképet.”

Hiszen ha csak ebből állna az írói nagyság, Tolnai a legnagyobbak közé tartozna. E megállapításokat azonban — sajnos — így kell folytatnunk: jó szeme volt, de nem volt jó tolla.

Nem egyszerűen stílusról van itt szó. Tolnai stílusa nem nehézkes és nem színtelen. Szülőföldjének, a „felséges Tolna megyei tájék”-nak, a „messze-messze benyúló, végére mehetetlen dombos, halmos,

szelid szép tartománynak” meleg líraisággal átszőtt hangulatos rajza ma is megfogja az olvasót. De lendületesen, nagy erővel, ömlő-buzogó szókinccsel és árnyaltan tud festeni embert is. Nézzük csak, hogyan eleveníti meg alakjait: „ó mennyi rút, irigy, haragos, őszes, aszott, magas, törpe, sötétbarna, hamuszürke, véresbejárzó, nagy-szemű, kisszemű, új fogú, régi, törött fogú, kevély, gögös, vallásos, embergyűlölő, halni kész, de bosszúvágyó, bőbeszédű és szófukar — boldogtalan hölgy...” Továbbá: „Mennyi bogár a házaseslet szép rózsafáján, mennyi hal az öröm, élvezet elapadt zátonyain; mennyi törött szárnyú szegény madár, rossz emberek, galád férfiak, hitegető mosolyok, csalárd kézszorítások áldozatai.” Vagy a következő lapon: „A férfiak intenek gavalléros kalapbegtetésekkel, derült, egészen kiderült, adósságmentes, biztos jókedvű mozdulatokkal, hogy ők mennek egy kicsit az istállóba, aklokba, cserényekbe, hogy a barátom uramnak (a díszmagyarba öltözött öreg péknek) mindenedet megmutogassanak és gazdasági eszmékkel őszinte támogatására legyenek (csak a nyolcvanezer forinthez ne nyúljon); hogy ők most mennek egy kicsit hazudozni; gyáván, szemtelenül, férfiatlan cudarsággal elárulni, hogy hová süllyed a munkátlan, tanulatlan, nagyevő, préda, lelketlen, csak kiabálni és kevélykedni, országot kormányozni tudó, eladósodott, tönkre égett nyavalyás svihák — tisztos, becsületes magyar orcájával, sarkantyús csizmájával, hét gombos attilájával, rojtos, aranyos nyakendőjével, tollas kalapjával és minden munkát lenéző göggyével...” és így tovább huszonkilenc soron keresztül — egyetlen mondatban. (*Eladó birtokok* 68–69. l.) Van az efajta áradó, szónokias stílusnak megjelenítő ereje, színe és lendülete, csak — fárasztó. Ahogy Csehov írta a fiatal Gorkijnak: „Még egy tanács: amikor a kefelevonatot javítja, törölje, ahol csak lehet a főnevek jelzőit és az igék határozóit. Ön sok jelzőt használ, ezt pedig az olvasó nehezen emészti meg és kifárad.”

Zsúfolt, gyakran fárasztó, de nem rossz stílus Tolnaié. Művészi rangjának ez lehetne a legkisebb foltja. Igaza van Móricznak, amikor azt írta: „Kemény Zsigmond nagyobb stílusnehézséggel a legelső vonalba tudott jutni.” (Persze, tegyük hozzá: ehhez annak idején jókora hivatalos nyomás is hozzájárult.)

Annál meglepőbb, hogy Móricz mégis a stílárius nehézséget tartotta a leglényegesebbnek és népszerűsítése kedvéért két regényét is (*A szentistváni Kéry-család* és a *Nemes vér*) átjavította Tolnainak. Furcsa, nehezen magyarázható kísérlet volt ez. A stílus talán könnyebben folyó lett, korszerűbb mondat-

fűzésű, tehát jobban olvasható, de — Tolnai művészi rangja vagy népszerűsége akkor sem ezen múlott.

Valójában nem is Tolnai stílusa, ez a szerelentelelű áradó, legtöbbször retorikus, helyenként fásasztó stílus gyöngíti elsősorban regényeinek művészi hatását, hanem az, hogy a szavaknak, mondatoknak ez a hatalmas lendülete nem párosul közel sem ekkora feszültséggel, drámaisággal, mint ahogy azt például Zolánál — akinek műveit ismerte és igen szerette — láthatjuk. Ennek kettős oka is van. Egyrészt Tolnai agyonmagyarázza, *túlírja* a látott valóság jelenségeit, a jellemeket és a szereplők cselekedeteit egyaránt. Szinte semmit nem bíz az olvasóra, állandóan kommentálja, magyarázza alakjait és az események folyását. Ezáltal aztán elvész a legszenvedélyesebben megírt jelenet dinamikája is, a várt összecsapás lírai vizegybe oldódik vagy szétfröccsen a gyűlölet patetikusszólamaiban. A másik oka a feszültség hiányának az, hogy regényei nagyrészt állóképek lazán egybekapcsolt sorozata, különálló darabok, melyeket csak az író hőmpölygő stílusfolyama, nem pedig a lélekrajz logikája vagy a cselekmény törvényyszerűsége köt össze. A részleteknek ez az össze nem dolgozása, a cselekmény és jellemrajz elnagyolása adja Tolnai művészi gyengeségének másik oldalát: a nyersséget, a művészi kiértelességet alacsony fokát. Jellemzés, leírás, cselekményszövés, párbeszéd és kommentálás, mindezek sok tekintetben olyanok nála, mintha egy mai riportregényben olvasnánk — tegyük hozzá: még csak nem is a legjobbakban. Riportszerűségét Móricz Zsigmond is észrevette: „Írásait — írja — úgy lehet analizálni, mint a riportot. Vagy a fényképet. Anyaga a valóságos élet. Ez az, amit mondok, hogy meg lehet tőle tanulni, hogy kell regényírónak az életet nézni.” Elfogadjuk. Azt, hogy miképpen kell az *életet nézni*, meg lehet Tolnaitól tanulni, de hogy mi módon kell a látottakat, a valóságot megírni, művésziileg megformálni, azt már aligha. Regényei valóban riportszerűek, de a szónak inkább peioratív értelmében. Az élmény frissességét, a meggyőződés forrását szinte mindig érezzük, a művészi izzás fényességével azonban elég ritkán kápráztat el.

3.

Nem nagy író, de érdekes, elgondolkodtató író. Az irodalom tudós vizsgálói számára talán nem kis mértékben azért is, mert munkáinak értékei és fogyatékosai alkalmasak adnak izgató kérdések megvitatására. Elsősorban is annak: mi teszi olyan diszharmonikusá, művésziileg zavarossá Tolnai

írásait. A kötet bevezetőjében *Gergely Gergely* nehezen megfogalmazható diszharmonianíáról ír, és ennek egyik lényeges okát abban az ellentétben látja, amely a kiélezett alakok, helyzetek és az író megdöbbenő komorsága között fennáll. Gergely alapján helyesen, de nem elég határozottan és nem elég mélyen tapint rá Tolnai írói módszerének egyik legfeltűnőbb gyengeségére. Arra, hogy ez a szinte állandóan zavaró ellentét elsősorban az író *látásmódja* és *magatartása* közti különbözőségeiből ered. Ehhez a szatirikus, kegyetlen élességű látáshoz ugyanis nem a Tolnai-féle lírai kitörései, szünet nélkül folytató, kamaszosan dühöngő és szónokló írói alkata illene, azaz aki ilyen okosan, ilyen világosan látja korának embereit, problémáit, az legyen bölcsebb és higgadtabb a reagálásban, a megírásban, ironizáljon és ne dühöngjön, ne sopánkodjon folytonosan, hanem tegye fölényes gúnnyal neveltségessé a még garázdálkodó, de már pusztulásra megérettet, egyszóval, ha éles a szeme, akkor ne vakuljon el minduntalan saját dühkítőreseitől, szenvedélyétől. Úgy gondolom, ez a *hangnem-tévesztés* az egyik legfőbb oka a Tolnai-írások művészi zavarosságának.

De van ennek a diszharmonianának másik eredője is.

Ismeretes, hogy a realizmus mindenütt a romantika elleni küzdelemben diadalmaskodott. Ez a harc, ha nem is olyan tudatosan, mint pl. a francia vagy orosz irodalomban, nálunk is megkezdődött. A mi irodalmunkban azonban a realizmus döntő diadala a XIX. században még nem következett be, éspedig azért nem, mert a támadás a romantika ellen nem frontálisan indult meg, hanem úgy mondjam, a mellékszárnyakon: egyrészt a lélektani valóságintélességek ellen, másrészt a romantika látványos és retorikus történelmi freskói, „nagyjelenetei” ellen. Az itt elért eredmények persze fontosak, de nem döntőek. A pszichológiai pontosság csak egy része az ember valóságos, hű ábrázolásának, és önmagában még kifejezetten reakciós társadalmi mondanivalót is szolgálhat (Kemény Zsigmond), a regényhősök közelhozása, a nagy szenvedélyek és nagy események hétköznaposítása, tehát az ún. anekdotikus földolgozás viszont nem egyszer kedélyes vagy szomorkás életképeket csinált a nagy problémákéből is, ezáltal pedig a realizmus legfőbb erejét, kritikai élet tomptította el.

A realizmus és a romantika harcának főhadszíntere ott van, ahol eldől a legfőbb kérdés: hogyan ábrázolja az író — mégpedig az emberi lélek oldaláról — az egyéneket és osztályok kapcsolatát, a társadalom mozgásfolyamatát és összefüggéseit. Valóság-hűen-e vagy torzítottan.

Tolnai Lajos jó helyre, a leglényegesebb pont felé irányította támadását, de fegyverete nagyon is korszerűtlen volt. Nincs még egy valamire való írónk, akinek valóság-látása, műveiből áradó eszmeisége és művészi kivitelezése között ilyen elszomorítóan nagy szakadék lenne. A mondanivaló erejének, gazdagságának és a megformálás gyengeségének ellentéte szinte lépten-nyomon elkedvetleníti az olvasót. A társadalom való-sághű ábrázolásának hitelét minduntalan lélektani valószínűségekkel, a meseszöves kezdetleges fordulataival és nem egy esetben bosszantóan ügyetlen stílustörésekkel gyengíti. Bizonyos, hogy a realizmus sem zárja ki a pátoszt, hiszen az élet egy-egy mozzanata a valóságban is lehet érzelmileg feszült és sűrített, ennek visszaadása pedig íróilag is magasabban szárnyaló hangnemet kíván. Tolnai azonban nem tesz különbséget az élet kis és nagy jelenete között, nála mindig csúcspont van, de leginkább csak a szavakban. A nagy jelenet legtöbbször nem a jellemek összecsapásából, a helyzetből fakad, hanem az író szónokló kedvéből. Regényeiben a realista látásmód már kezdett utat törni, de írói eszközeit nagyrészt még a romantikából, annak nem is a legigényesebb fajtájából kölcsönzi. Tolnai nem csinált a társadalom mozgásából sem pszichológiát, sem anekdotát, nem mellékutakon, hanem a realizmus fűtönalán indult el, — maradandó érdem ez! — de írói fegyverzetének gyengesége megakadályozta őt abban, hogy igazán jelentős előrehaladást érjen el.

Nem tagadhatjuk, hogy a realista szemléletnek és a romantikus eszközöknek ezt az összhang nélküli keveredését részben azzal is lehet magyarázni, hogy a realista magyar regényírásnak szinte semmi hagyománya nem volt Tolnai előtt. A kiegyezés után a regény uralkodó műfajjává vált nálunk is. Szükségszerű ez, hiszen a regény — ahogy mondani szokták — „mindent elbír”, a társadalom bonyolultabb mozgásfolyamátának érzékelésére, valamint a különböző emberi sorsviszonylatok bemutatására tehát kiváltképpen alkalmas. Azt is természetesen tarthatjuk, hogy egy olyan formátumú író, mint Tolnai — hatalmas becsüggyal és „abszolút szociális látással” ahogy Möricz írja — fiatalkori verselgetés után csakhamar az irodalmi kifejezés szélesebb sodrású, összetettebb műfaja felé fordul. Meglátta a regény nagy lehetőségét, de csak részben tudta fölhasználni. Ennek a sikertelenségnek nem utolsósorban az is az oka, hogy Tolnai — amint azt bevezetőjében Gergely is hangsúlyozza — nem volt igazi epikus írói alkat. A szorosabban vett írói, művészi fogyatékos-ságoknak (pl. helyén nem való balladás tö-mörőség, majd gondolatritmusszerű lírizáló

részletezés, a kompozíció lazasága stb.) — azt hiszem — nem kis részben itt is kell keresni a gyökerét.

4.

Gergely bevezető tanulmánya lelkiismeretes, jól átgondolt munka. Ítéletei, elem-zései mértéktaartóak. Tolnai írói rangját, jelentőségét helyesen fogalmazza meg, bár nem egyszer az ő tolla is megszalad. Azt írja pl., hogy Tolnainak „művészi tudatos-sága, ízlése és érzéke sem mindennapi.” Gergely nem részletezi tovább ezt a határo-zott megállapítást, így nem tudjuk, hogy valójában mire gondolt, de fentebbi meg-jegyzéseink alapján a „nem mindennapi művészi tudatosság” kifejezést megalapozat-lannak tartjuk. Hasonlóan túlzás az is, hogy Tolnai novellái egynémelyikében „párat-lanul elmélyült lélekrajzzal találkozunk.” Az erdélyi arisztokráciáról szólva azt ol-vassuk, hogy az gőgösebb és korlátoltabb volt, mint az itteni. Ez a közlés zavarba hoz. Eddig éppen fordítva tudtam.

A tanulmány leggodosabban megírt ré-szei Tolnai társadalomszemléletével foglal-koznak. Gazdag anyagismerete, világos szempontok, találó párhuzamok és össze-vetések segítik az olvasót abban, hogy végül is a valóságnak megfelelően alakuljon ki Tolnai világnézeti arculata.

Nem tér ki a bevezetés írója a művészi eszközök vizsgálata elől sem. Több irányból közelíti meg Tolnai alkotói módszerének legjellemzőbb vonásait, és egyúttal igyekszik szélesebb összefüggéseiben is megvizsgálni a realista magyar regényírás indulását. Eredményei, következtetései — bár egy-egy megállapításnak elmélyítése hiányzik — helytállóak.

Két megjegyzésünk mégis ide kívánczik. Az egyik: nem kellett volna elhallgatni, hogy a kilencvenes években keletkezett jó néhány Tolnai-írás nemcsak művészileg csökkenő értékű, hanem bizony eszmeileg is hanyatlást jelent. A másik megjegyzés: Tolnai művészi fogyatékoságainak elemzését főképpen Thackeray művészetével való összevetésben kap-juk. A megállapítások találóak, mégis úgy érzem, az ilyenfajta párhuzam kissé félre-vezető, mert az írói értékelés eltorzulásának veszélyével jár. Tolnai gyengéi ugyanis nemcsak egy világirodalmi nagyság mellé állításként mutatkoznak meg, hanem sok tekintetben kisebb jelentőségű, de művészi-leg érettebb magyar íróval való összehason-lításkor is.

A válogatáshoz csak annyit: nem értem, miért maradt ki az író legérdekesebb, leg-értékesebb, legolvasmányosabb munkája: A *sötét világ*. Igaz, ez nem valódi regény, ha-

nem önéletrajz, de mint ilyen, jól, helyenként izgalmasan megírt dokumentum, és hát, szögezzük le még egyszer, Tolnai „szabályos” regényeinek is sokkalta nagyobb a *kortörténeti*, mint a művészi értéke.

A kötet végén a Tolnai Lajosra vonatkozó legfontosabb irodalom jegyzékét találjuk. Hiányolom, hogy nincs megemlítve Erdei Ferenc kitűnő cikke. (*A magyar úri rend romlásáról*, Kelet Népe, 1941. 1. sz. Ugyanott található, ahol a jegyzékben szereplő Móricz-írás.) Ez annál meglepőbb, mert Erdei — Móricz és Németh László megállapításaival szemben (Móricz pl. Reymontnál is összehasonlíthatatlanul nagyobb írónak tartotta Tolnait) már ekkor józanul ítélte meg Tolnai rangját: „Nem nagy író. Jelentékeny író, érdekes író, csak éppen nem nagy, legfeljebb egy-egy szerencsés lapján majdnem nagy”.

5.

Talán szokatlannak tűnik fel, hogy éppen a *Magyar Klasszikusok* sorozatában meg-

jelent válogatás értékelésekor ismertetőnk szinte csak azzal foglalkozott, miért nem tekinthetjük Tolnait elsődrendű írónak, nagy írónak. Ennek a szempontnak előtérbe helyezésére egyrészt Tolnai írói munkásságának szembetűnő diszharmoniója, másrészt — az előbbtől szinte el nem választhatóan — a realizmus magyar kibontakozásának izgató problémája készített. Elsősorban tehát ehhez a két kérdéshez kívántam hozzászólni, és megragadva a Tolnai-nyújtotta alkalmat — sok mindent nem említve — főképpen a realista alkotói módszer buktatóit, akadályozóit vizsgáltam.

A recenzió szűk keretei közt természetesen inkább csak felvettem, de megnyugtatóan nem fejthettem ki gondolataimat mégis e konkrét írói anyag áttekintése, és az általam fölmutatott néhány észrevétel — úgy vélem — általánosabb és véglegesebb érvényű megállapításokhoz is hozzásegítheti a realizmus magyar vizsgálóit.

Bikácsi László

BAJZA JÓZSEF VÁLOGATOTT MŰVEI

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959

Irodalomtörténetünk teljes anyagának marxista szellemű értékelése olyan feladat, ahol egy megoldott kérdés számtalan meg nem oldottat vet fel. Irodalmi korszak fordulók jelentőségének meghatározása jelent kétségkívül legtöbbet.

A Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában megjelent, Bajza írásainak legjavát tartalmazó válogatás nagyközönség és irodalomtörténészek számára egyaránt sokatmondó. Tóth Dezső tartalmas, Bajza szinte egész kritikusi írói pályáját elemző bevezető tanulmánya, megállná a helyét önálló Bajza tanulmányként is. Bajzát a XIX. század politikai fejlődésének síkjába állítja és életművét a politika változásával párhuzamosan bontakoztatja ki. Egyetlen szinte fel sem róható hiányossága, hogy a részletkérdések alapos elemzése mögött bújnak meg az általános érvényű következtetések, a nagy összefüggések. Kiegészítésként, sommás összefoglalóként álljanak itt az alábbi sorok.

A századforduló irodalmi élete nagymértékű kibontakozásának jegyében zajlik le. A kritikus megjelenése nem valami kortól független adottság, tehetség váratlan betörése, hanem reális követelménye egy széleskörű, de irányítás és bírálat nélkül fejlődő

irodalmi életnek. Kritikusi alkat és kor dikálta szükségyszerűség szerencsés egybeesése Bajza pályája.

Lírikusnak indul. Kisfaludy igen tehetségesnek, a magyar dalköltészet leendő nagyjának tartja. Van valami verseiben, ami megragadja ma is az olvasót: a formai és grammatikai tökéletesség. A született lírikus szenvedélye, az egyéniség átütő ereje azonban hiányzik verseiből . . . Lírai ihletője személytelen világfájdalom, eszményképe a nagy német líra, elsősorban Goethe. Legszebb verseiben a példaképek hatása érződik. A „*Borének*” indítása schilleri remnieszencia, ritmikailag végig az „*Örömdóda*” pontos mása.

„Boldogok mi, a barátság
Víg seregbe összevont,
Itt borunkat kedvvel isszuk,
Távol elkerül a gond.”

Az igazi lírikus harmadik személyben is saját érzéseit tolmácsolja, Bajza első személyben is személytelen. Verseinek van csillogásuk, de nincs melegük.

Különös módon egészíti ki a lírikust a kritikus. Szokatlanul — lírai énjét is ebben a műfajban éli ki. „Költészetének terméketlen